

NEOVISNA HRVATSKA:

Povijest, problematika i politika

IVO BANAC

*Prof. Ivo Banac**
Yale University

Suvremena Hrvatska je proizvod dugačke povijesti i trenutačnih prilika. Politički okviri povijesti i prilika su kontribucije osnovnih državnica koje su hrvatski klanovi osnovali u sjeni otisaka Rimskog Carstva-doslovno izvan bizantskih posjeda u Dalmaciji, koja je također bila rimska administrativna jedinica- i u neposrednoj blizini carstva Karla Velikog, koje je samo po sebi bilo imitacija Rimskog Carstva. Politička marginalnost Hrvata u 19. i 20. Stoljeću doprinijela je preuveličavanju hrvatskog imidža o njihovoj srednjovjekovnoj pra-državi, djedovini. No ipak, kao i svugdje u Europi, srednjovjekovno shvaćanje državnosti još nije bilo etički začeto, štoviše, bilo je feudalno i regionalizirano u velikoj mjeri. Teritorij države varirao je od izvornih kneževina, koje su se pružale od Nina do rijeke Cetine u današnjoj sjevernoj Dalmaciji, do razmjerno većih teritorija posljednjih srednjovjekovnih kraljeva. Potonji posjedi su obuhvaćali većinu današnjih teritorija Hrvatske i veliki dio zapadne Bosne do rijeke Vrbasa. S moderne točke gledišta, integracija ove države s Mađarskom u 12. stoljeću bila je katastrofa epskih razmjera. Tadašnji suvremenici nisu ujedinjenje shvaćali kao takvo, pogotovo zato što je Hrvatska bila posebna državopravna jedinica. Hrvatska se, ništa manje od Bohemije (Češke), Poljske, Mađarske, razvijala kroz labirint feudalnih čvorova koji nisu imali nikakve sličnosti i veza sa razvitkom modernih etniciteta. Plemićki rodovi, plemstvo, ovih država prakticirali su svoje vlastite oblike parlamentarne vlasti zatvorene običnom puku, no s druge strane, otvorene novopridošlim kraljevskim izabranicima, uključujući i Pravoslavce.

To nas dovodi do pitanja vjere, osobito do pitanja koliko pretpostavljenu ulogu ima vjera kao pokazatelj etničke skupine. Iako su Hrvati generalno rimokatoličke vjeroispovijesti, ne može se poricati teza da privilegirana pozicija zapadnog kršćanstva, pogotovo latinskoga kao jezika liturgije i obreda, nije bila izazivana tijekom godina. Hrvatski katolicizam razvio se na osjetljivim granicama sa istočnim pravoslavljem. Važno je napomenuti da su s obje strane granica bili Slaveni, nikako Latini i Grci, i da se slavenski vjerski raskol nije dogodio odjednom; to je bio proces koji je trajao stoljećima. Činjenica da Hrvati, jedini među katoličkim Slavenima, koriste grčku inačicu Isusovog imena (Isus-grč. Ἰησοῦς Χριστός) je znak iz kojega se može puno toga zaključiti. Na sličan su način latinski utjecaji, pogotovo u arhitekturi, očigledno na pravoslavnoj strani. Crkvenoslavenski jezik liturgije ortodoksnih Slavena koristio se u dijelovima rimokatoličke Hrvatske do 20. stoljeća. Također, obale Crne Gore i dio visoravni, brdsko-planinskog prostora su kroz povijest u jednakoj mjeri bili latinizirani kao i Dalmacija.

Turska osvajanja, koja su započela u 14. stoljeću, ponukala su djelomičnu seobu pravoslavlja na zapad, djelomično i zbog islamizacije osvojenih područja. Do 14. stoljeća su se katolici i pravoslavci uvelike razlikovali. Umjesto da bude oznaka etničke skupine, vjeroispovijest i vjerske tradicije su doprinijele

* Ivo Banac je profesor emeritus povijesti na američkom sveučilištu Yale na katedri Bradford Durfee i redovni profesor povijesti na Filozofskom Fakultetu u Zagrebu. U razdoblju od 1995. do 1999. bio je profesor povijesti na Srednjoeuropskom sveučilištu (CEU) u Budimpešti. Magistrirao je i doktorirao na sveučilištu Stanford. Autor je mnogobrojnih članaka, recenzija i komentara među kojima posebno mjesto pripada knjizi *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, povijest, politika*, izdane 1984. godine, za koju mu je dodijeljena Wayne S. Vuchinich nagrada udruženja American Association za promicanje slavenskih studija. Autoru je dodijeljena i prestižna nagrada Josip Juraj Strossmayer za najbolju knjigu iz društvenih znanosti pod nazivom: *Sa Staljinom protiv Tita: Informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*. Ivo Banac je bio supredsjednik Instituta otvoreno društvo-Hrvatska (Open Society Institute-Croatia) i generalni direktor Interuniverzitetskog centra (Inter-University Centre) u Dubrovniku. Profesor Banac je također bio član Sabora od 2003-2007, 2003 je bio ministar za zaštitu okoliša i prostornog uređenja u Vladi Republike Hrvatske, a od 2007 do 2009 godine bio je član predsjedništva Hrvatskog helsinškog odbora. Dopisni je član *Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti (HAZU)* te urednik časopisa *East European Politics and Societies*.

stvaranju modernih nacija ne samo u Hrvatskoj, nego i u susjednim balkanskim zemljama. Upravo ovdje nailazimo na kontraindikacije. Moderni hrvatski stvaratelji države oduvijek su smatrali da su Hrvati narod s više vjeroispovijesti. Hrvati se nisu dali obeshrabriti utjecajima muslimana i pravoslavaca dok god su smatrali sebe Hrvatima, kao etnitet. Zapravo je katolička baza, kao i u Irskoj i Poljskoj, osnažila status suvremenih „etničkih“ Hrvata. Priča o vjeroispovijesti je priča o etničkom biljegu, pečatu, označivaču etničke skupine na temelju procesa eliminacije. Tako je na primjer, teško objasniti početnicima o irskoj povijesti da su osnivači irskog nacionalizma Wolf Tone i Robert Emmet bili Protestanti. Isto tako je teško objasniti pojedincima, koji su jedva upoznati sa hrvatskom povijesti, da je Nikola Zrinski (Zrínyi Miklós), junak i Hrvatske i Mađarske povijesti poznat po bitkama protiv Turaka, bio Protestant.

Pitanje nacionalizma je i danas sporno u svijesti suvremenih Hrvata. Nema sumnje da su vjerovanja u zajedničko podrijetlo Hrvata i nacionalni pokreti za autonomiju i samostalnost u 19. i 20. stoljeću stvorili suvremeni hrvatski identitet. No ipak, koncept nacionalizma se često izbjegava u suvremenoj Hrvatskoj jer povlači za sobom negativne i nepoželjne asocijacije. Hrvati su navodno zloglasni nacionalisti. Pad Hrvata, koji je moguće uspoređivati sa biblijskim padom čovjeka, pogotovo u 20. stoljeću je oduvijek vezan za nacionalizam. Važno je za napomenuti da je hrvatski nacionalizam uvijek više bio integracijski nego etički, češće u funkciji južnoslavenskog zajedničkog cilja nego hrvatskog izolacionizma i uvijek vezan uz političku desnicu. Politička ljevica, komunisti, populisti i društveni buntovnici popularizirali su glavne teme hrvatskog nacionalizma: borbu protiv stranih vladara- Mlečana i Austrijskih oficira, skeptičnost i nepovjerljivost prema rezerviranom Zapadu koji ne cijeni hrvatske žrtve u obrani Europe protiv Turaka gdje Hrvatska predstavlja bedeme kršćanstva, i vrline hrvatske barbarske jednostavnosti u opoziciji s „propadanjem“ Zapada. Politička desnica he samo dodala kulturni kod: Hrvatska pripada Zapadu i njezine istočne granice su samo civilizacijske. S ove strane žive kulturalno i povijesno bolji.

Ove poruke su bile sažete u debatama koje su dominirale unutrašnjim dijalogom Hrvata nakon proglašenja neovisnosti. S jedne strane, cilj neovisnosti, osamostaljenja nije izazivao polemike među većinom Hrvata. S druge strane, taj isti cilj nije uspio iznijeti na vidjelo jednoglasnu podršku među određenim pripadnicima ne-Hrvata. Pitanje definiranje Hrvatske je jedno od najistaknutijih pitanja, ne samo u unutrašnjim nego i u međususjedskim odnosima. Povezano je s političkim pitanjima oko ulaska u Europsku Uniju, ali i sa unutrašnjim samo-ostvarenjem, kojemu je primarni cilj objektivno, kritičko predstavljanje hrvatske povijesti. Naravno, ovaj problem nije jedinstven. Cijela Europa se suočava s unutrašnjom inventurom. Kulturni sklad i jedinstvo Europe je isto tako važno kao i politički ciljevi koji pokazuju šarenilo i različitost Europljana. Složenost hrvatskog pitanja predstavlja mikrosvemir kojim je ekvivalentan složenim pitanjima cijele Europe.

Postoji još par hrvatskih neobičnosti i osobina, pogotovo što se tiče povijesti 20. stoljeća. Prije 1990. godine bile su dvije stranke; jedna je držala monopol nad interpretacijom u Jugoslaviji, a druga nad interpretacijom u emigraciji. Njihova prepirka je povijesna i zapečaćena krvlju. Naravno, mišljenja su se razlikovala, a glas naroda se nije uvijek uklapao u politiku stranke. U svakom ratu postoje neutralne strane i mogućnost pregovora. Jedan od najvećih paradoksa u post 1990.-tim godinama su bile javne debate koje su potvrđivale daljnje postojanje struktura sličnim spomenutim nepomirljivim strankama. Štoviše, mogućnost pregovora je smanjena i došlo je do značajnog preokreta i nagrizanja integralnih pozicija.

Do nekog određenog stupnja ove dvije stranke su predvidljive. Politika desnice bila je jednostavna- Hrvati su legitimna nacija i njihov je Sabor odabrao dinastiju Habsburgovaca da zasjednu na tron Kraljevstva Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1526. godine. Kao rezultat toga, veze Kraljevstva s drugim zemljama Habsburške Monarhije bile su osobne i dinastijske, ali ne i slučajne. Hrvatska je sa svojom tisućljetnom kulturom pripadala Zapadnoj Europi, a ne Balkanu. Ona je bila tvrđava kršćanstva (antemurale Christianitatis) protiv Turaka i pravoslavnog raskola, a cijelo kraljevstvo Hrvatske pripadalo je Djevici Mariji, Advocata Croatiae. Superiornost hrvatske kulture i služenje Monarhiji nije naišlo na pozitivne reakcije dok su bili pod vlašću Habsburgovaca. Iako su Hrvati bili sigurni da ih kruna podupire protiv Mađara (Aula est pro nobis), i iako su se žrtvovali za dinastiju za vrijeme najvećih prijetnji- kao na primjer, pod Jelačićem za vrijeme mađarske revolucije 1848.- pod geslom Moriamur pro rege nostro, dinastija ih nije nagradila pri podjeli Monarhije. Da su južnoslavenske provincije Monarhije (teritorij koji je legitimno pripadao Hrvatima) dobile jednaku autonomiju kao i Mađarska nakon Austro-Ugarske nagodbe 1866., Monarhija se najvjerojatnije ne bi raspala. Hrvatska ne bi postala plijen Srba, „turskih sluga do jučer“, koji su za vrijeme prve Jugoslavije (1918-1941) uništili sve tragove Hrvatske autonomije: Sabor, Banove (prorex), krunu i barjake, domobrane- sve povlastice koje je Hrvatska uživala u Austro-Ugarskoj Monarhiji.

Desnica je bila uvjerena da je međuratna srpska dominacija bila rezultat izdaje, ali je ipak otišla predaleko u politici opozicije i opravdanja za raspad Jugoslavije. Nakon ubojstva dominantnog hrvatskog političkog vođe i predsjednika Hrvatske Seljačke Stranke (HSS) Stjepana Radića (1871-1918) u Beogradu i uspostave

diktature jugoslavenskog kralja Aleksandra Karađorđevića (1888-1934), desnica se odlučila na pobunu. Ustaški pokret Ante Pavelića (1889-1959) kojega je 1929. godine podržavao i Mussolini zajedno sa drugim revizionističkim silama, je napravio sve da diskreditira pacifizam Stjepana Radića. U 1930-tim godinama, ovakav stav je doveo do fašistizacije ustaškog pokreta. Pristaše ustaškog pokreta su se odlučili za „novi poredak“ i prije napada Sila Osovina i komadanja Jugoslavije u travnju 1941.

Nakon osnivanje Nezavisne Države Hrvatske (NDH), koja je zapravo bila talijansko-njemačko vlasništvo, pod vodstvom Ante Pavelića i Ustaša fašistička je politika postala očigledna u svim svojim totalitarističkim aspektima, počevši od antisemitizma do antisrbizma. Za vrijeme ustaškog bezakonja i terora (1941-1945) ubijeno je oko 120 000 ljudi u ustaškim logorima, većinom Srba, ali i Židova, Roma i Hrvata antifašista. Teror srpskih kraljevskih gerila, Četnika, bio je usmjeren većinom na Bosanske Muslimane (Bošnjake) i Hrvate. Broj žrtava bio je manji, ali ne zato jer su bili kvalitativno drukčiji, već zato što Četnici nisu raspolagali represivnim aparatom države. Glavni ustaški koncentracijski logor, Jasenovac, postao je tamni znak ustaškog režima i podsjetnik povijesne putanje hrvatske desnice u 20. stoljeću. Tvrdnje o tisućljetnim hrvatskim kulturnim uspjesima nepovratno su izgorjele u plamenu Jasenovca.

Pod partijom podrazumijevamo Komunističku partiju Jugoslavije (KPJ), koja istovremeno znači i problem broj jedan za lijevi blok: gdje je mjesto Hrvatske unutar Jugoslavije, te ako je cilj neovisnost, da li je potrebno hrvatske komuniste organizacijski odvojiti od KPJ? Lenjinistički odgovor na ovu zagonetku bio je niječan (negativan) već i prije 1917. godine; postojanje neovisne, ili makar autonomne partije nije mogao biti u suglasju s okvirima treće internacionale. Ipak, 1919. godine Krleža je bio protiv osnivanja jedinstvene, centralističke komunističke partije u domovini države s više nacija. Smatrao je kako će s time pogodovati srpskoj hegemoniji, a nemoguće je ostvariti jedinstvo u jednoj po prirodi protunacionalnoj i protunarodnoj državi.

U međuvremenu hrvatske mase, na čelu sa značajnim seljaštvom, ujedinjenje 1918. godine nisu doživjeli kao oslobođenje od habsburške hegemonije, već kao novi oblik „političkog ropstva“. I pošto je Radićev HSS bila jedina politička skupina u Hrvatskoj, koja je bila protiv same jugoslavenske ideje, glasovi dani ljevici (zajedno s lijevim liberalima)jačali su Radićevu stranku. Problem je u tome ne samo marginalizacija ljevice, već i paradoksalno stanje kako je HSS bolje zastupao lijeve interese od same ljevice. Unatoč ovim prednostima popularnost Radićevog HSS-a i dalje je ovisilo o osjećajima masa, koje Krleža naziva samo kao „klerikalni Vendé“

S time se ljevica suočila s jednom dilemom. Jugoslavija sa svojom karađorđevićevskom reakcionarnom politikom i s srpskom hegemonijom, bez daljnjeg, značilo je manje zlo. „Veće zlo“ značilo je restauraciju Habsburgovaca, ili u još gorem slučaju, 1930.-ih godina njemačka okupacija. „Bijedna politika“ jugoslavenskog status quo stanja u svakodnevnoj politici značilo je potporu onih skupina unutar HSS-a, koji su bili voljni surađivati s komunistima. Komunisti su trebali samo preuzeti nadmetanje s desničarima na polju patriotizma. Srednje liberalna opcija, koju je Krleža optužio za slobodno zidarstvo i mazzinizam, nikad nije imala potporu masa, povrh svega su se kompromitirali sa suradnjom s Beogradom, tako su mase mogli birati između desnog i lijevog patriotizma.

Retorika ljevice 1930-ih godina potpomagao je hrvatski patriotizam, a prigušio pasivnu potporu Jugoslavije. Stjepan Cvijić, organizacijski tajnik KIM (Međunarodna komunistička omladina), kasnija žrtva staljinističkih čistki, 1937. godine piše, kako klasno svjesni radnici nisu otuđeni od naroda. Svojom borbom omogućavaju nastanak mnogostranog hrvatstva kako u gospodarskom, tako u kulturnom i političkom smislu. August Cesarec, najprominentniji komunistički pisac poslije Krleže, nastojao je prisvojiti retoriku nacionalističkih heroja 19. Stoljeća, kao što je npr. Eugen Kvaternik. Kasnije, za vrijeme rata Tito, novi predsjednik KPJ također je koristio tu retoriku.

Titov članak, koji je odredio kasnije smjernice, „Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svjetlu borbe za nacionalno oslobođenje“ (prosinac, 1942) rasplamsao je vatru protiv jugoslavenstva. Tito je versajsku Jugoslaviju apostrofirao kao arhetip za suzbijanje europske nacionalne države. Prema njemu Hrvati, Slovenci i Crnogorci bili su potisnuti ljudi, drugorazredni jugoslavenski građani. Makedonce i Albance su bacili u robovlasnički položaj i bili su izloženi genocidu. Muslimani, Nijemci i Mađari bili su samo sitni novac na konjskom sajmu, ili su bili oruđe u borbi protiv Hrvata ili drugih naroda Jugoslavije. Napomenuo je, kako je brojčano beznačajna velikosrpska hegemonistička manjina i njihov kralj 22 godine vladala Jugoslavijom s neutaženom željom za bogaćenjem. Stvorili su režim komora za mučenje, režim za društveno i nacionalno zatiranje.

Lijek se skrivao i komunističkoj propagandi nacionalnog oslobođenja. Tito je napomenuo, kako slogan, - nacionalna borba za oslobođenjem – može biti samo prazna fraza, pa čak i prevara, ako uz njega uz svejugoslavensko ne pridruži se i nacionalno značenje za svakog čovjeka, to jest ako oslobođenje Jugoslavije ne bude i oslobođenje svakog Hrvata, Slovenca, Srba, Makedonca, Muslimana, itd. Pavečića je

nazivao okupatorskim agentom. Njihov je postupak prema ustašama i njihovim simpatizerima bio nemilosrdan. Na područjima gdje su preuzeli vlast svugdje su slijedila smaknuća.

Proljeće 1945. Godine posebno je bilo teško. Nakon pada Zagreba i bijeg Pavelićeve preostale vojske u zapadni dio Austrije pod nadzorom Saveznika, komunisti su izvršili krvava smaknuća nad uhvaćenim robovima, čije su izručenje na austrijskoj granici često iznudili od britanskih oružanih snaga. U ljeto 1945. godine u Sloveniji i sjeverozapadnom dijelu Hrvatske pobili su 30-50 tisuća ljudi u jamama i jarcima. Pogranični grad u Karintiji, Bleiburg je bilo mjesto gdje su britanci predali partizanima hrvatske civilne i vojne zarobljenike, i kasnije mu je ime postao sinonim za komunistički vojni teror nakon „oslobođenja“. Ne moramo ni reći, kako teror nikad nije prestao tijekom komunističkog režima, iako nakon sredine 1950-ih godina, prolaskom suzbijanja Staljinovih stvarnih ili izmišljenih neprijatelja, te nakon upada sovjetskih snaga 1948. godine, posustao. Koncentracijski logor za jugoslavenske staljiniste bio je na Golom Otoku (u prijevodu znači doslovno goli otok), na sjevernoj obali Hrvatske.

Pavelić i Jasenovac. Tito, Bleiburg i Goli Otok. Dva lica terora i protuterora. Prema desničarkom poimanju, Pavelićeva Hrvatska bila je čista nacionalna država, ustaše nisu bili fašisti, već nacionalisti, koji su se prilagodili političkim odnosima tog vremena. Govorili su kako su to bila teška vremena, te kako se u ratovima dešava i puno neželjenih stvari. Srbi su bili nacionalni neprijatelji, koji su nastojali uništiti Hrvatsku, komunisti su iskoristili Srbe kako bi uništili NDH, te kako se ratna Hrvatska u stvarnosti borila sa srbokomunistima, jer su hrvatski komunisti, za razliku od ostalih, bili lišeni od nacionalnih osjećaja. Oni su narod gurnuli u srpsko ropstvo pod jugoslavenskom krinkom. Prema njima Židovi nisu bile namjerne žrtve, već žrtvovani za savezništvo sa Reichom, te je Jasenovac bio nezgodan, ali neizbježan dio normalne predostrožnosti i kažnjeničke politike.

Lijeva škola smatra kako je narodna revolucija bila otpor protiv ustaških doušnika i okupatora, koji je prerastao u socijalističku revoluciju; kako u danim okolnostima nije se moglo ni četvrtinu dati fašistima i njihovim simpatizerima, koje se trebalo do zadnjeg primjerka zbrisati s lica zemlje, i to je moglo biti jedino revolucionarno djelo; kako za vrijeme svakog ogromnog konflikta može doći do zabuna i pretjerivanja u zlostavljanju; kako je Goli otok bio odgovarajuća obrana protiv staljinističke zbrke, te da se tamo nije izgradio logor, cijela Jugoslavija bi postao koncentracijski logor; kako je Hrvatska dobila potpunu nacionalnu slobodu i neovisnost u socijalističkom jugoslavenskom savezu, koji je nastavio s delegiranjem sve više ovlasti na republike koje su ju činile. (Krleža je sedamdesetih godina rezignirano rekao, kako je neuspjeh postizanja neovisnosti, kao u slučaju Estonije ili Hrvatske, nije neophodno tragično.)

Nakon sloma komunističke vladavine ljevičarska škola utanačila je svoja gledišta. Odbačena je socijalistička revolucija, i snažno su se uhvatili pojma „antifašističke borbe“, i to u tolikoj mjeri, da ova mutna fraza bila prihvaćena i na području labilne političke sredine, pa čak i u granama desnice. Pošto je osmišljanje Jugoslavije u javnom diskursu bio zabranjen, ciljevi komunističke borbe postali su nacionalni: Titova vojska je oslobodila Istru, Rijeku, Zadar i otoke; Titovo vodstvo je branio Hrvate od srpske odmazde koja bi se vjerojatno srušilo na njihove glave, da su zapadni saveznici – vlada u progonstvu i četničke gerile - došli na vlast 1945. Godine. Osim toga i granice neovisne Hrvatske bile su proizvod Titove politike.

Nedvojbeno, nakon stupanja na vlast 1990. godine Franjo Tuđman (1922-1999, prvi predsjednik Hrvatske pratio je vlastitu pomirbenu politiku (pomirenje), što je smatrao neophodnim za nacionalno jedinstvo ne samo tijekom obrambenog rata protiv Srbije i Jugoslavenske narodne armije (1991-1992), već i inače. Tuđmanova politika je praktički značila, da su sve hrvatske opcije bile dobre, ali nekoliko njih u stvarnosti bio bolji od drugih. U predgovoru hrvatskog ustava (1990) pišu, kako hrvatska „nacionalna samobitnost i državna opstojnost“ koja se tijekom stoljeća izrazila kroz različite povijesne primjere, računajući i „u uspostavi temelja državne suverenosti u razdoblju drugoga svjetskoga rata, izraženoj nasuprot proglašenju Nezavisne Države Hrvatske (1941) u odlukama Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (1943), a potom u Ustavu Narodne Republike Hrvatske (1947) i poslije u ustavima Socijalističke Republike Hrvatske (1963-1990).“ Prema ustavu ljevica je evidentno bolja, čiji jasan cilj je ulaganje veteranima partizanskih jedinica, računajući i Tuđmana.

U praksi je to često bilo upravo suprotno. Komunističke i partizanske spomenike skoro su svugdje razrušili, sa značajnim izuzetkom Istre, Rijeke i neke dijelove hrvatskog priobalja. Tito i praktički svi komunisti izgubili su nazive ulice, izuzev nekoliko primjera. Povremeno su još uvijek desnicu smatrali boljom mogućnošću skroz do drugog mandata Stjepana Mesića, predsjednika Hrvatske između 2000-2010. Otprilike od 2005. Godine desna opcija se smanjivala do uništenja.

A žrtve dviju terorističkih razdoblja? Bili su vrlo rijetki i pod pritiskom, odnosno ekstradicijskim zahtjevima potaknuti predmeti one rasprave, koje su se bavile ustaškim ratnim zločincima, kao Dinka Šakića, zapovjednika Jasenovca 1944., koga su 1999. Godine izveli pred su i osudili na maksimalno moguću kaznu zatvora od dvadeset godina. Nekoliko pokušaja su poduzeli za privođenjem pred sud ranih počinitelja

komunističkih zločina, ali predmeti ovih pokušaja su bili malobrojni i obično Srbi, npr. general Rade Bulat. Nije bilo praktično pokrenuti postupak protiv odgovorne za komunističko ugnjetavanje, dok su Tuđmanovom najbližem krugu pripadali brojni veterani jugoslavenske tajne službe, budući da je predsjednik vlade 1990-91. godine bio Josip Manolić, koji je bio zapovjednik svih hrvatskih kaznenih institucija od 1948. do 1960. godine, računajući i Goli otok. Od raznih komunističkih suđenja samo su jedan vratili službeno, i to presudu zagrebačkom nadbiskupu Alojziju Stepincu, koga su 1946. godine osudili na šesnaest godina prisilnog rada. Nešto oduzete imovine su vratili žrtvama ustaških i komunističkih vlasti, ali taj proces bio je površan i bezvoljan. Žrtve evidentno nemaju pogodan tretman, njihova svjedočanstva ne smatraju bitnima, niti ih rado primaju.

Ravnoteža između te dvije škole imala je utjecaj i na hrvatski pokret za neovisnošću, koji je pokrenut kriza Jugoslavenske države 1980. godine, te pad istočnoeuropskih komunističkih režima u jesen 1989. godine. Važno je napomenuti, kako unatoč represivnom karakteru jugoslavenskog režima komunistički ideologiju su prihvatili dijelovi nekoliko utjecajnih hrvatskih društvenih subjekata skroz do čistki reformkomunističkog krila (Hrvatska komunistička liga) 1971. godine. Titova čistka među komunistima pretkazao je kraj idealističke hegemonije Lige, te da su mogućnosti za poboljšanje društva u okvirima Jugoslavije više nisu date. Nakon 1971. godine svaki pokušaj komunista za rehabilitacijom u društvu postao je iluzoran. Vladajuća elita sa strahom je čitala ustav iz 1974. godine. Sve kasnije „reforme“, računajući i decentralizaciju ustava 1974. godine, protumačili su kao primjer straha vladajuće elite prema stvarnim demokratskim nastojanjima, i to ne samo u Hrvatskoj.

Međunarodni partijski konflikti, posebice nakon Titove smrti 1980. godine, krajnje su oslabili dobar glas partije i mogućnost da SKH ikada dođe na vlast. Postalo je sve jasnije kako je vladajuća elita slaba, ali još uvijek nije spremna prihvatiti podjelu vlasti, među kojim pretendentima katolički utjecaj bio je posebno velik, prvenstveno u praskozorju poljskog pokreta Solidarnost. U stvarnosti do 1980. godina nisu postojala istinska reformska razmišljanja unutar SKH, iako se atmosfera okružene utvrde sve više jačala i sve više je trebalo tražiti rješenje, nakon što je u Srbiji 1987. godine došao na vlast Slobodan Milošević.

Do 1989. godine Milošević je minirao i oslabio jugoslavenski federalizam, te prisilo je SKH na razmišljanje o alternativama Jugoslavije. Najveći problem hrvatske vladajuće elite bilo je savladavanje tigra hrvatskog nacionalizma, koji se budio bez gubljenja vlasti, te ako se njihova vlast više ne može osigurati, kako spriječiti odmazdu i gubljenje privilegija nakon 40-godišnje diktature. Elita, koja se nije uspjela usprotiviti Miloševiću, koji je u lipnju 1989. godine počeo izvoziti u Hrvatsku svoje razarajuće nacionalističke snage, te nakon nešto odugovlačenja, dozvolila osnivanje nekoliko novih organizacija – ali ti još nisu bile političke stranke. Dok se taj proces odvijao, srušen je berlinski zid, i jugoslavenski komunisti su izgubili svu svoju političku prednost u odnosu na blok elite. Ipak, izbore 1989. godine SKH nikad ne bi odobrio da hrvatski komunisti nisu bili sigurni u pobjedu. Vlast nisu uspjeli prenijeti, dapače, izgubili su nasuprot Tuđmanovoj Hrvatskoj demokratskoj zajednici. Taj pokret je bio jedan od onih koji su bili samouvjereni, iako im je ideologija bila još nerazvijena, međutim dobro su se uklopili u hrvatski nacionalni pokret, koje je za vrijeme formiranja skoro nemoguće je bilo zaustaviti. U ovim okolnostima, bez ikakve obrambene intervencije istočnoeuropske elite, hrvatski su komunisti skoro bez otpora izgubili vlast, te naravno bili sigurni, kako nova vlast neće krenuti u čistke ili im naštetiti na bilo koji način.

Franjo Tuđman nije bio posebno značajna politička ličnost u reformskim pokretima 1971. godine. Njegov značaj se povećao nakon Titove smrti, kada je postao nova meta ugnjetavanja, posebice nakon svojih uspjeha u emigracijskom valu 1987. godine. Tuđman je bio bitan, što suprotno mnogim političkim sudionicima, bio je politički aktivan i rado se prihvaćao rizika. Do danas ne razumijemo u potpunosti s kakvim je kontaktima raspolagao i koji je bio njegov raspon političkog utjecaja, posebice nakon 1989. godine, kada je preuzeo vodstvo hrvatskog pokreta otpora.

Tipično je za hrvatsku političku tradiciju, što se Tuđman legitimirao kroz svoje pisanje, u kojoj je nemoguće ne prepoznati njegov izvorni doprinos hrvatskoj nacionalnoj politici. Tuđman je sredio jedan nacionalni sporazum sa Srbima, da bi se formirale dvije nacionalno homogene neovisne države - Hrvatske i Srbije. To je imalo utjecaj i najkasnije događaje u Bosni. Suprotno etničkom nacionalizmu (politika Ustaša: Hrvatska do Drine), te unatoč postojećim granicama, Tuđman je tražio razdvajanje Bosne i Hercegovine, te razmjenu stanovništva. To je evidentno iz više poglavlja njegove knjige (Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi), koju je pisao za vrijeme svoje emigracije 1981-82. godine. Politika, koja je povrijedila interese bosanskih Muslimana, s Miloševićem sporazumno, uvelike je slabio međunarodne odnose Hrvatske za vrijeme Tuđmanovog razdoblja. To je bio razlogom slabljenju obrane Bosne i Hercegovine nakon srpskog napada 1992. godine, te se oporavio tek nakon američke politike Billa Clintona, koji je primorao Hrvatsku za okončanje rata protiv Bošnjaka (1994. Washingtonski sporazum), te da nastupa u ulozi posrednika prema bosanskim Srbima.

Tuđmanova bosanska politika svakako je bilo novo u sukobima 1990-ih godine. Kao novo i aktivno srpsko anti-jugoslavenstvo, oni koji su ranije u Jugoslaviji nalazili privilegije, što je bio najbolji izbor za Srbe. S Miloševićevom politikom Srbija je postala anti-jugoslavenska u smislu da je podupirao napuštanje Jugoslavije onih dijelova (Slovenija i sjeverozapadna Hrvatska), gdje nisu živjeli Srbi. Nesposobnost hrvatskih Srba da se riješe velikosrpske ideologije, bila je bolna točka u Hrvatskoj, još prije Miloševićevog uzdizanja. Zahvaljujući Miloševićevoj ideologiji, elitu hrvatskih Srba su optuživali ne samo za vladavinom nad Hrvatskom, već su ih smatrali odgovornim za njezin rascjep. Naravno, počinjene greške s hrvatske strane nisu pomogle, Tuđman je vršio čistke među Srbima koji su obnašali dužnost u političkom i pravosudnom sustavu.

Uz loše tempiranu politiku prema Bosni i hrvatskim Srbima, Tuđman se morao suočiti i s ostalim diplomatskim izazovima na početku 1990-ih godina. Iako je uspješno odvratio sirovu snagu Jugoslavenskenarodne armije, zadnju utvrdu titoističkog komunizma, priznavanje Hrvatske sa strane drugih država već nije išlo tako glatko (1991-1992), te da oni pomognu ukinuti srpsku okupaciju na nekim dijelovima Hrvatske. To je uspio s vojnim snagama i nešto američke potpore (vojne akcije Strijela i Oluja 1995. godine). Politika ponovnog ujedinjenja Njemačke Helmuta Kohla u više zapadnoeuropskih krugova uzrokovao je protuhrvatski utjecaj, posebice u Velikoj Britaniji i Francuskoj, tako je nastao mit, kao je Njemačka poduprla hrvatsku neovisnost. U stvarnosti je njemački otpor više jačao nastojanja priznavanje neovisnosti Hrvatske od više bonnskih krugova 1991. godine. Međutim puč protiv Mihaila Gorbačova je očistio put prema neovisnosti Hrvatske i Slovenija. Ovdje moramo napomenuti ulogu novih istočnoeuropskih demokracija. Mađarska je odigrala posebnu značajnu ulogu u obrani i priznavanju neovisnosti Hrvatske.

Druga polovica Tuđmanovog predsjednikovanja (1995-1999) ostao je zabilježen kao sumrak demokracije i sve veće izolacije. U tom su razdoblju isplivali puno ratnih pretjerivanja, što je rezultiralo istragama raznih ratnih zločina. U ratovima, koji su bješnjeli u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu 1990-ih godine, stradalo je oko 200 000 ljudi. Povrh svega više od milijun ljudi je prisilno preseljeno (etničko čišćenje) i uništeno je mnoštvo kuća i ostale imovine. Kažnjavanje gaženja međunarodnih ljudskih prava, pozivi na odgovornost i razni koraci i sporovi za rehabilitacijom prevladavali su na paleti hrvatske diplomacije i pravosuđa.

Ukoliko Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda nije osnovao *Međunarodni sud za područje bivše Jugoslavije* (ICTY), popularniji (istovremeno netočniji) naziv Haški tribunal, progon ratnih zločinaca se ne bi pokrenuo, upravo zbog obrambenih ograničenja nacionalnih pravosudnih sustava. ICTY je preuzeo najznačajnije ratne zločine, osim nekoliko izuzetaka, te je otišao tako daleko da je oporužio i jedan od aktivnih državnih vladara, Slobodana Miloševića, koji je i umro pri kraju sudskih rasprava. Cilj ICTY-ja nikad nije ni bio da privede pravdi sve osumnjičene za ratne zločine, pa ni prije toga, što je nekoliko članova Vijeća sigurnosti UN odlučio okončati djelovanje te organizacije. Od početka je naglašavano, kako će većinu predmeta koje ICTY predlaže za podizanje optužnice predati nacionalnom sudstvu, čim to omogućuje politička situacija.

Sve to dogodilo se nakon „druge promjene sustava“ 2000. godine. Nakon formiranja koalicijske vlasti Ivice Račana na izborima (siječanj 2000.) u Hrvatskoj, te pada Miloševićevog režima u Srbiji (listopad 2000.) ICTY je prosljedio brojne predmete nacionalnim pravosuđima, te predvidio je predaju i daljnjih, kako se haški tribunal približio svom zadnjem razdoblju. Prema tome „prijelazno suđenje“ u najužem smislu je nova pojava, većinom se odnosi na predmete glavnih ratnih zločina, a koje je jednim dijelom inicirao ICTY, iako sa značajnom unutarnjom potporom. Iako tendencije pokazuju pozitivan uzmak, primoravajući državna odvjetništva Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije na suradnju, unatoč svemu rezultati su vrlo mješoviti.

Često ponovljeni sporovi protiv odsutnih optuženika, te prethodna uhićenja i nedosljednost pravilnika o zaštiti svjedoka teško su okrnjili nastojanja Hrvatske za pridobivanjem prijelaznog suđenja. Međutim optuženike su osudili na značajne zatvorske kazne u četiri značajna sudska spora: suđenje za ubojstvo i mučenje civila i ratnih zarobljenik u zatvoru Lora u Splitu (1992-1996); ubojstvo srpskih civila u Gospiću u listopadu 1991. (50 žrtava); Operacija Medak u rujnu 1993 (28 srpskih civila i 5 zarobljenika); te u Osijeku „selotejp“ i „garaža“- optuženici su osuđeni i zatvoreni. No ipak, ICTY evidencija se i dalje provjerava zbog izbora pravnih postupaka i selektivnosti u optužbi. Ovaj pokus međunarodne pravde nije uspio u signalizirati ogromnost povrede ljudskih prava za vrijeme konflikata. Zbog toga i postoji potreba za učvršćivanje alternativnih metoda u pravnim postupcima nakon što ICTY složi/otvori operacije.

Obnova Hrvatske nakon Tuđmanove smrti 1999. godine glede demokratskih normi može se zahvaliti prvenstveno trima predsjednicima vlade – Ivici Račanu, Ivi Sanaderu i Jadranki Kosor. Račan, zadnji predsjednik SKH i vođa postkomunističkih socijaldemokrata bio je preživjeli vrijedan pažnje. Bila mu je namjera sačuvati političku supkulturu koju je zastupao i zaustaviti val hrvatskog nacionalizma od kojeg je

strahovao. Period njegovog političkog djelovanja je bilo značajno zbog mnogobrojnih kompromisa, koji su često razočaravali reformatore, ali nikad nije dobio potporu marginaliziranih pristalica Franje Tuđmana.

Iako su Ivo Sanadera zbog ozbiljnih korupcijskih optužbi svekoliko oklevetali, pod njegovim pokroviteljstvom Tuđmanova stara stranka, HDZ je dobio novooživljeno umjereno desno političko vodstvo, spremno držati korak s tadašnjim zapadnim i regionalnim zahtjevima. Sanader je u svoju stranku pozvao hrvatske Srbe, eliminirao utjecaj stare desnice, značajno unaprijedio regionalnu suradnju i okončao natezanje s ICTY. Iako u svom pristupu bio izrazito praktičan, karakteristične krajnosti tog razdoblja i njega su kompromitirali, slično njegovim dublinskim, athenskim i rimskim „kolegama“. Ipak, Sanaderovo, te njegove sljedbenice Jadranke Kosor, bezideološko gledište bilo u suštoj suprotnosti s onim tragedijama i strastima, koja su značajno oblikovali povijest Hrvatske u XX. stoljeću.

Hrvatskom još uvijek vladaju dvije političke ideologije dvadesetog stoljeća. Ipak, u zadnjih deset godina ta dva tabora naučila su živjeti jedan pored drugog. Iako do danas su skloni međusobnoj netrpeljivosti, svjesni su zajedničke odgovornosti. Puno slojeva prošlosti će se trebati još odstraniti da bi dva tabora sklopila trajno primirje i da bi se omogućio se postupni prijelaz prema liberalnijoj politici. U međuvremenu duga povijest Hrvatske više se ne može smatrati mrtvim teretom, koja sprječava oblikovanje budućnosti države

Prijevod: Ivana Jukić

dke@southeast-europe.org
<http://www.southeast-europe.org>

© DKE 2011.

Poštovani istraživači! Ukoliko se pozivate na ovaj članak, ili citirate dio, molimo Vas da o tome pošaljete e-mail našem glavnom uredniku na adresu dke@southeast-europe.org. *Rad navodite na slijedeći način:*
Ivo Banac: Neovisna Hrvatska: Povijest, problematika i politika. (Prijevod: Ivana Jukić) *Délkelet-Európa - South-East Europe International Relations Quarterly*, Vol. 2. No. 1. (Proljeće 2011.) 7 str.

Zahvaljujemo se na Vašem trudu i suradnji. *Glavni urednik.*